

ANA
ATANASKOVIĆ

KRIK

Roman o tajni života

■ Laguna ■

Copyright © 2026, Ana Atanasković
Copyright © ovog izdanja 2026, LAGUNA

Fotografija dr Ros na koricama dobijena zahvaljujući
Džejsonu Ubiču, kustosu Muzeja u Tejnu

KRIK

Prolog

Medicinski stručnjaci sa klinike u Klivlendu tvrde da je aktivnost mozga veoma izražena neposredno pre prestanka života. Nalet aktivnosti u tom trenutku izaziva neku vrstu električnih talasa koji aktiviraju njegove delove povezane sa pamćenjem. To se može nastaviti i nekoliko minuta nakon smrti, čime se mogu objasniti doživljaji u kliničkoj smrti.

U studiji *Surge of neurophysiological coupling and connectivity of gamma oscillations in the dying human brain* naučnici su istraživali moždane aktivnosti četiri osobe dok su umirale i pronašli bleskove aktivnosti u njihovim mozgovima nakon što im je srce stalo.

Neki naučni istraživači tvrde da postoji „treće stanje“ između života i smrti, koje traje nekoliko minuta pre samog poslednjeg izdaha. To stanje može biti, prema iskustvima svedoka koji su prisustvovali samom činu smrti kod umirućih rođaka, veoma lucidno, jasno i brzomisleće.

„Bleskanje života pred očima“ umirućih je dokazano kao tačno tako što su naučnici, koristeći rezultate

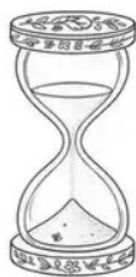
elektroencefalograma (EEG), utvrdili moždane aktivnosti 30 sekundi pre i nakon prestanka kucanja srca, tj. registrovali su povećanje „gama oscilacija“. One su povezane sa vraćanjem sećanja i sanjanjem, što sugerije da pacijenti ponovo proživljavaju prošla iskustva pre nego što preminu.

Vodeći autor studije – objavljene u časopisu *Frontiers in Aging Neuroscience* – dr Adžmal Zemar rekao je: „Kroz generisanje oscilacija uključenih u vraćanje memorije, mozak možda igra poslednje prisećanje važnih životnih događaja neposredno pre naše smrti, slično onima zabeleženim u iskustvima blizu smrti.“

Dodao je i sledeće:

„Nešto što bismo mogli da naučimo iz ovog istraživanja je: iako su našim voljenima oči zatvorene i spremni su da nas ostave, njihov mozak možda ponavlja neke od najlepših trenutaka koje su doživeli u svojim životima.“

Ovome je potrebno dodati da se u tim izražajno svesnim trenucima pred samu smrt praktično doživljava relativnost vremena, tj. ceo život može da se odvija pred očima u samo nekoliko sekundi. Slike koje se vide su jasne, bez obzira na to koliko je teško telesno stanje umirućeg, nemaju veze sa njegovim fizičkim stanjem i blizinom smrti. U tom kratkom periodu nisu bitni datumi, niti bilo koja vremenska odrednica. U tom stanju zatičemo doktoru Elizabet Makbin Ros, junakinju ove priče.

Nedelja

14. februar 1915.

Kragujevac

Pedeset pet minuta nakon ponoći

Draga Nadežda,

Pišem ti mislima, bez reči na papiru. Na samrti sam. Na granici. Izgleda da me od kraja deli tek nekoliko minuta. Moje vreme je sada rastegljivo. U jednom minutu kao da preživim nekoliko decenija. Tvoja sekunda se u mom telu odigrava kao čitava epopeja, ono što tebi traje satima meni prolazi u jednom treptaju. Neka te, stoga, ne zbuni detaljnost kojom ću ti pisati, niti pokušavaj da meriš vreme mojim skoro nemoguće brzim trzajima. Tik-tak, klik-klak, teče munjevito, u sređenoj mahnitosti. Zenice kao da skaču, dok mozak osvetljava skoro svako moje sećanje.

Telo pred smrt ima najviše žara. Moje je naglo izašlo iz agonije u kojoj sam bila. Budnost mi treperi u nervima. Vratila mi se mentalna bistrina. Prsti mi drhte od iznenadne živosti.

Znam šta je terminalna lucidnost, ali lični doživljaj je čudan. Danima mi je um bio u magli, kao kod mnogih inficiranih pacijenata. Stvarnost se, tada, pretvarala

u noćnu moru. Videla sam spužvasti prostor, sa velikim rupama-tunelima. Nisam razaznavala nijedan predmet u sobi, moj um kao da se stapao s tim spužvastim svetom. Svaka me je rupa vukla u svoju bezbojnu srž.

Šta je stvarnost? Znam. Ti i ja. Ti još uvek, ja uskoro više ne.

Sada nema rupa. Put ispred mene je svetao i jasan. Tolika nenadana jasnoća sigurno vodi u neki ekstrem.

U nedelju su me premestili u svetliju i prozračniju bolničku sobu, no bilo je prekasno.

Smrt mi sada ne izaziva strah. Gladijatorska borba mog tela protiv nje je zaglušujuća. Hrskavica, skelet, mišići i žlezde vrište zastrašujuće prekrasno. Načas je to zvuk sličan mekom i vlažnom hrkanju, načas je rika krvi. Njen normalni protok se kroz stetoskop čuje kao mekano zujanje. A krv na samrti je bučna. Hući poput praska slatke rečne vode kada se obrušava u slanu morsku.

Raznoliki zvuci posustaju na momente. Pobeđeni su, ili se mimikriraju? Bivaju pobeđeni. A telo se bori, ja se borim, bezuspešno. Potrebna sam bolnici i ljudima! Ovde se sve raspada a bolest hara, spušta se niz zidove, ulazi kroz zatvorene prozore, izlazi, živi u zemlji, živi među polumrtvima. Bolest živi, ljudi umiru.

Osećaj da ću umreti raste. U sledećem trenutku ću se predati tami koja me čeka, iza potiljka će mi se sasvim primaći. Postaće ja. Progutaće me. Apsurdno, senka kao da se širi, a istovremeno postaje mala, crna udubina. Ne znam kako da je nazovem. Ambis? Ništavilo? Predsmrt? Smrt?

U sledećem trenutku, sve što sam naučila o smrti dolazi, stoga je važno da štedim novonastalu, poslednju snagu i napišem ti pisma. Moram da, pre nego što neprozirnost,

u kojoj nema ničega i nikoga, postane potpuno prisutna, napišem mislima pisma onome kome su najpotrebnija, a to si ti. Izabrala sam tebe.

Neko te je spomenuo ovde u bolnici nekoliko dana po mom dolasku. „Ona naša slikarka Petrović Nadežda, što je u Valjevu... svaka joj čast“, čula sam da te spominju iako me je već hvatalo bunilo. Odmah sam te se setila. Sećanje me je prodrimalo. Daljine koje su nas godinama razdvajale postale su mi bliske. Kao da su se svi meseci i godine, složeni u mrljanje koje je usledilo, raspršili u jednom treptaju. Sada to razumem sasvim. Tvoje ime, izgovoreno tuđim glasom, pokrenulo je lavinu u meni. U njoj kliču tvoja rumena platna. Bilo je čudno. Iz tolikog rastojanja da izraste osećaj topline, kao da si mi nadohvat ruke. Sada više nije.

Pamtiš li vreme kad smo se davno srele u Minhenu? Naše druženje je bilo kratko, ali odmah upečatljivo. Isprva su me zadivili tvoja gusta kosa, krupne oči i kao neki dašak oko prstiju umrljanih plamtećim slikarskim bojama.

Sećam se kako je iz tebe isijavala moć koju nisi morala da pokazuješ kroz lažno čvrstu, visoko uzdignutu bradu. Stezanje vilice uvis je odlika onih koji, duboko u sebi, znaju da moć nemaju pa moraju da je stvore kao predstavu za sebe i druge. Pretencioznost. Ništa u tebi i oko tebe nije bilo pretvaranje, već iskra istine koja je sijala iznutra. Iz vena. Iz rožnjače. Iz epidermisa.

Niti si bila poput umišljenih ljudi koji podsećaju na mermerne stubove. Tvoje biće je bilo vulkansko, gorostasno, eruptivno, dobroćudno krupno a u dobroćudnosti silno.

Uzbuđena sam što se obraćam baš tebi. Nije to uzbuđenje od hiperaktivnosti mozga, već zato što te ne poznajem

sasvim, ali sam iz našeg kratkog poznanstva nazrela tvoju žudnju. Neka moja pisma prodube i probude tvoje strune, da postanu izdržljivije ukoliko se susretneš sa tifusom.

Imam još nekoliko minuta pre nego što vitalni organi prestanu da rade, pre nego što počnem lagano ali sigurno da se raspadam. Nokti će mi još neko vreme rasti, ali to je normalno kod umrlih. Ne smeš doći u to stanje! Moraš da živiš, da slikaš šarenim prstima. Svojim dodirirom pretvaraš obično u izvanredno, prolazno u večno.

*

Ne tražim sažaljenje. Mrtvima ono nije potrebno. Nije ni živima, osim onima koji su odustali od sebe. Ti nisi. Zato je potrebno da živiš! Nikad nisam obmanjivala ni sebe ni druge. Jasno i glasno ti kažem da smrt postoji. Za razliku od mnogih kojima sopstvena smrt izgleda nestvarno, imala sam dublji uvid o toj stvarnoj nestvarnosti. Ja sam lekar. Sećaš li se, u Minhenu sam ti pri upoznavanju rekla da sam završila studije medicine. Ah, taj precizni, skoro savršeni Minhen i moje bezbrižno doba! No, svako doba je srećno ako u njemu obitavaš jer imaš još šansi za mnogo toga. Zapamti to.

Nijedno iskustvo iz medicinske prakse me nije moglo sasvim pripremiti za lični susret sa smrću. Nisam mogla da zamislim da će mi se obraćati kroz zube. Kroz desni. Da ću postati ona još dok se približava, dok još nije raspetljala sve čvorove na putu do mene, da ću joj dati sopstveni glas. Nisam mogla da naslutim da je kradljivica i mešetarka.

„Slutila si kraj?“, pitala me je koristoljubivo.

„Jesam. Ali nada se uvek upinje da bude glasnija od slutnji.“

„Nada je tvrdoglava“, klimnula je mojom glavom. „Ali znaš da me niko ne može zauvek ignorisati.“

Sećaš li se kako si mi u Minhenu rekla da ne možeš da ignorišeš zov platna? Ako slikar zanemari način na koji se svetlost u jednom trenutku razliva po površini, nikada je više neće videti isto. Sigurno se sećaš, videla sam odmah da si od onih čije reči odzvanjaju. Odmah sam shvatila da si kao veduta na oštrom jutarnjem svetlu, svi tvoji slojevi su jasno vidljivi i potpuno si verna sebi.

Mogla sam da uđem u tvoje pejzaže. Staze su ti čvrste, izdržljive. Lako je hodati takvim stazama.

„Sve je moje u Beogradu“, pričala si mi setno. Zнала si zašto si u Minhenu, ali si čeznula za kućom.

Sada si u Valjevu. Odatle je tifus počeo da se širi. Zнала sam to pre dolaska u Srbiju. Austrougarski vojnici su se brzo povlačili i nisu stizali da sahrane mnogobrojne leševe koji su ležali unaokolo. Došla si, kao i ja, u grotlo epidemije tifusa i u Prvu rezervnu bolnicu. Da li je ijedna od nas tada znala šta će nam biti zajedničko? Nipošto. Čovek ne može da zna šta će se desiti, može samo da se priprema da na ono što ga zadesi reaguje što dostojanstvenije.

Ti si u Valjevu, ja u Kragujevcu. Možda osećaš laganu slabost i nadaš se da će proći. Puls će mi uskoro pasti na ispod pedeset otkucaja u minuti. Preostaje mi još ovo čudesno stanje bistrine pre nego što me zaraza opet vrati u maglu, ovog puta bez mogućnosti povratka.

Znam da nemaš vremena da predahneš, ali nađi ga. U tome smo slične. Nisam stizala ni propisno da dišem dok sam negovala bolesne. Ali zanemarimo sada mene, ja sam lekar, to mi je bila dužnost. Ti moraš naći vreme da odmoriš. Klice su svuda oko tebe. Na živima. Na mrtvima. Šire

se brže nego što iko može da pretpostavi. Ne zanemaruj početnu slabost ako je osetiš.

*

Kad spustim kapke, bleskaju minijaturne vatrometne tačke, crvenkaste, brze, kao kad sam žmurila u karavanima kroz Persiju dok se kasno popodnevno sunce hvatalo ukoštac sa vrhovima planina. Bila sam, tada, beskraj i besmisao. Odgovaralo mi je to stanje, odlazila sam čim bih negde pustila korenje. Shvatam da su sva bekstva bila težnja, a ne spletovi okolnosti. Ja sam ona koja se gibala sa nomadskim povorkama da bi postala svako.

Sada, unutrašnjim vidom sagledavam igru nejasno oivičenih svetlosnih kvadratića, igru razmrljanih parčića sjaja. Uskoro će ih pojesti praznina.

*

Sa kraja hodnika dopire glas doktora Antića. Ne više, ali mu glas odjekuje prostorijom. Glas prodire kroz mučninu ustajalog bolničkog vazduha:

„Ne mogu ništa da promenim!“

Poznato mi je to osećanje. Mučilo me je dugo, gotovo do ivice iščeznuća, kao da me polako potire. Nemoć zbog koje se na leđima skupljaju graške znoja poređane kao sitni dugmići na haljini, u nizu. Elegancija u telesnom slomu, kakav apsurd. Ne mogu ni sada da mu pomognem... tek sada ne mogu...

Ne znam na šta misli. Može biti bilo šta. U ovoj instituciji između groblja i pakla stvari su se, otkad sam došla, a i pre, sporo menjale.

Ali pakao ne postoji...

Šta li sada radi Proka? Da li se smeje?

Kad bih mogla da mu sa ove distance uzvratim osmeh... i da na njegovo: „Doktorka, doći će i taj april, nešto mi govori da će tada bolest da ode!“, kažem: „Doći će!“

Kad bih... nemoć se razliva po meni kao gorčina ja-rebika. Iz te gorčine se rađa gađenje. Nikada pre nisam dozvolila nemoći da me ophrva. Kad bi moje telo imalo snage da rodi najljući bes koji postoji, ni on ne bi promenio ishod. Kad bih rikala, ni ta rika ne bi otvorila nijedna vrata. Nekada jeste. Nekada je bes znao da stvara, a sada je lav umro u meni. Možda ga tvoja kičica zapamti.

Doći će april, sigurno, ali neće biti svestan mog nestanka. Priroda se ne vezuje za pojedinca ni za njegov trag. Ona ima svoj ritam, ne haje za ljudske sudbine, neumorno se obnavlja i buja, čak i nad kostima u zemlji, uvek sa jednim glavnim ciljem: da traje, bez obzira na nas. Ta činjenica nije poražavajuća. Sasvim suprotno, korisna je, suprotstavlja se agresivnim naletima sujete.

*

Dok sam mogla da radim, jedan pacijent je rekao doktoru Antiću i meni:

„Sanjao sam divan san i osećam da će mi biti bolje.“
Umro je sutradan.

Snovi su varka, blesak iluzornosti, ponuda koju pruža mozak a koja uopšte ne mora da se ostvari. Skoro uvek su, kao i predsmrt, šarena laža. Svetlucavi su i vedri, obećavaju nastavak, a već na sledećoj krivini te igrarije često se kezi propast.

*

Neki pevaju. Bolesni i unakaženi ljudi u bolnici pevaju, šuštavo, isprekidano, ali ne prestaju. Ne cvile. Ne dobuju. Melodija klizi poput šake po površini leda ili kao što zima prolazi kroz polja. U tvojoj zemlji pesma prebiva u životu i smrti, boravi tamo gde vreme ne može da je rasprši. Na pomodrelim usnama, u zasečenom tlu, u svakom ćošku.

*

„Zašto si pošao u rat?“, zamolila sam prevoditeljku da pita jednog tvog sunarodnika kada sam stigla u Kragujevac.

Nisam ga pitala da bih saznala odgovor. Dobro znam šta znači boriti se za sopstvene putanje. Uradila sam to da bih se povezala sa njima, da se otvore, da im probudim snagu da se bore protiv bolesti isto kao što su se borili protiv neprijatelja. Lice mu je bilo mirno, oči jednako neuznemirene. Osetila sam duboko u stomaku da razlog ratovanja nije okaljan sumnjom.

Razumeo je moju nameru i odgovorio:

„Da bih svojom rukom mogao da zahvatam vodu iz svog bunara.“

Mirnoća se pretvarala u vulkansko grotlo kada je završio rečenicu, pogledavši me prkosno. Nije me optuživao. Nisam osetila da mi išta zamera. Prkos je bio samo za njega. Uspela sam, pomislila sam, u trenutku sitne sreće.

*

Ne znaš nikoga iz moje porodice... ne znaš moje sestre i braću, ali ako ikako nađeš način, piši im... na papiru.

Nemam osećaj u rukama, nijedno slovo ne bih mogla da zaokružim, ni olovku da držim.

*

Bolnicom se širi kiselkasti miris, grebe nozdrve, kao komadići stakla. Čini mi se da se i kreč na zidovima pretvorio u vlažnu kašu. A zidovi, sivi i modri... i oni su mrtvi.

*

„Neće ovaj đavo opet na nju“, rekli su kada su te spomenuli ovde, „već je preležala tifus i koleru u balkanskim ratovima.“ Ne znaju da tifusne bolesti ne stvaraju imunitet. U Britaniji postoje studije tropske medicine koje sam specijalizirala, ali se znanje o zaraznim bolestima sporo širi. Pričalo se ovde da će uskoro doći dr Hanter i možda rešiti zagonetku tog užasa, ali za mene će biti kasno.

Nisam ti tada napisala pismo. Nisam ti se javila. Nisam stigla. Planirala sam, želela. Teskoba trenutka je progutala sve vreme koje sam imala.

Kraj ličnog vremena dolazi kad on hoće, kao naš duplikat koji upravlja poslednjim izdahom. Kraj se hvali da je jak kao i naš život. Taj trenutak, poslednji udah vazduha, sublimacija, gordo vlada nad poslednjim sekundama, ropće, šireći se kao krugovi u jezeru kad baciš kamen. Kraj se nadima nadmeno nad nama, preuzimajući sva naša iskustva u svoja proždrljiva usta.

Nije mi žao što neću više živeti, već što neću izučiti nove prodore medicine da bih pomogla ljudima. Ali ti moraš da stvaraš! Zašto si, krenuvši iz Skoplja, odlučila

da dođeš u bolnicu u Valjevu? To je retoričko pitanje, razumem te. Zašto sam ja odlučila da dođem u Srbiju? To je bila moja dužnost.

Sećam se dobro tvog lica u Minhenu, i kako držiš ramena. Telo prati karakter čoveka. Da li su ti ruke ogrubele od teškog rada oko bolesnika ili su i dalje prefinjene kao što ih pamtim?

Čula sam o stanju u Valjevu kada sam u januaru došla u Niš. Vaša bolnica je prepuna kao i naša, bolničarke prave postelje od grana drveća. Najteže stanje je gde smo ti i ja, naša dva grada su dve ogromne kružnice. Naša...

Znaš šta je smrt. Balkanski ratovi su ti je ogolili. Viđala si slomljena rebra, kroz njih srce, pluća, iskolačene oči bezumne od bola. I one su videle tebe. Zaustavljala si krvarenja, previjala, gledala zjapeće rane. Nisi stizala ni koricu hleba da pojedješ. Znaš kako izgleda smrt, ali ne daj da te značajno pogleda, još gore, da vam se pogledi sretnu. Okreni leđa njenom obrazu. Lice smrti je fluidno, bez ijedne karakteristične osobine, i zato je zastrašujuće. Nema individualnost. To izaziva jezu. Oči smrti su prozori u prazninu bez sjaja, senki i odraza. Njen pogled željno proždire i najmanju iskru života, za sobom ostavlja samo tminu. Konture njenog lica nemaju tragove emocija. Dah one od koje se celog života beži je leden. Nije to ni udah ni izdah. To je krkljanje u grlu punom čvorova.

*

... i u Kragujevcu se jedva zna ko je živ a ko mrtav, kao i kod tebe u Valjevu. Sigurno je da ću ja uskoro biti klasifikovana u drugu skupinu.

Sećaš li se nas pre četrnaest godina? Iz Hanovera i Berlina sam svratila nakratko u Minhen, a ti si slikala kod Julija Ekstera. Pamtiš li onaj skoro beskrajni Engleski vrt u centru grada? Zanimljivo mi je bilo što u Nemačkoj postoji grandiozna tvorevina jednog Britanca.

Došla sam sa rođacima u Julijev atelje. Tvoji prikazi bavarskih predela su me oduševili. U svakom potezu čoveka tražim silinu, snagu i požrtvovanost. Na tvojim platnima je plamtela vatra, čak i kada su boje bile zagasite. Pričala si mi tada da si majci napisala da želiš da budeš slikar, a ne supruga, njih ima dosta. Rekla si joj da, ako ti zaista želi sreću, očekivaće od tebe da budeš slikarka, ne udavača. Veoma hrabro. Ja nisam imala potrebu da tako objašnjavam roditeljima da želim da budem lekarka. Moja porodica je podsticala sve nas da budemo samo ono što želimo.

Prenela si mi da si u Minhenu gledala Šekspirove komade i Saru Bernar.

„Baš je uzbudljivo što si iz Britanije“, rekla si. „Čitala sam Šekspira u bašti svoje kuće. Svaka njegova rečenica je veličanstvena.“

„Da, ja sam iz njenog najsevernijeg dela, iz škotskog grada Tejna.“

Oči su ti zasijale. Obe smo pomislile na *Magbeta*.

„Kakvo je čudo čovek!“ , citirala si Šekspira. „To je tako istinito!“

Seti se i sada Šekspira. U pravu je bard kada kaže da je svet pozornica budala. Ali glavni glumac-pobednik na njoj je čovek koji stoički izdrži sve nedaće da bi našao što više vremena da radi ono za šta je talentovan.

*

Stajale smo pored prozora, Nadežda, gledajući na kišom okupanu ulicu. Pitala sam te:

„Odakle si?“

„Iz Srbije“, odgovorila si sa osmehom koji kao da se valjao kroz doline.

Nisam tada znala skoro ništa o tvojoj zemlji. Na trenutak sam zastala, pokušavajući da se setim da li sam nešto ikada čula. Na osnovu prvog utiska o tebi pomislila sam da je sigurno raskošna, plamteće neukročena. Izgledala si kao biće nesputano svakodnevnim normama. Verovatno je i ta zemlja neobuzdana, pomislila sam, a ja volim divljine. Mogu biti opasne, naročito u vanrednim stanjima kao što je rat, jer opstanak tada zahteva disciplinu. I sreću.

Tvoji gestovi su bili graciozni iako vrlo oštri, ponekad i sirovi. Tvoje lice je sijalo, na njemu nije bilo nikakve psihološke maske. Dopuštala si sebi da budeš potpuno svoja i zato si mi se odmah dopala. Isto voli isto, u takvoj se ljubavi ništa ne opravdava. Samo se razume.

„Jesi li bila nekada tamo?“, pitala si me. Pretpostavivši da nisam, spontano si odmah dodala:

„Trebalo bi da vidiš crvene krovove na malim kućama, padine... žute i zelene, jele...“ Iz tvojih opisa je izbijala toplina. Dom je uvek topao kakav god da je. Znam. Miriše na hleb koji majka peče.

„Možda jednom“, rekla sam ti, pomislivši da je istovremeno i moguće i nemoguće da dođem u Srbiju. Ni u ludilu mi nije padalo na pamet da ću u tvoju zemlju doći zbog rata.

„Možda“, složila si se blago se osmehnuvši. „Volela bih da ti pokažem.“